04/01/2023

Η νοσταλγία της νιότης

/ Γνώμες

Γράφει ο Προκόπης Παυλόπουλος

Καθώς περνούν τα χρόνια και στο μέτρο που ο «βίος», τραβώντας την ανηφόρα της καθημερινότητας, παίρνει το πάνω χέρι απέναντι στη «ζωή», αισθανόμαστε την ανάγκη να γυρίζουμε, ολοένα και πιο συχνά, πίσω στον «χαμένο παράδεισο» της νιότης. Είναι κάτι σαν βιωματικό «νόστιμον ήμαρ», που εκδηλώνεται με έντονα τα χαρακτηριστικά της περισυλλογής, καθώς η νιότη γίνεται «εικόνισμα» πάνω στο άυλο «τέμπλο» της μνήμης και των αναμνήσεων. Ενώ μπροστά η «καντήλα» του χρόνου καίει γοργά το λάδι της, ώσπου το φυτίλι ν’ αγγίξει, τρεμοσβήνοντας, το νερό…

Ι. Η νιότη και το παρόν

Αν το καλοσκεφθούμε φθάνουμε, μάλλον εύκολα, στο συμπέρασμα πως πίσω από αυτή την, αυθόρμητη ή και πηγαία συναισθηματικώς, αναδρομή κρύβεται η αδήριτη νοσταλγία της νιότης. Μια νοσταλγία που δεν λέει να χάσει την έντασή της ακόμη και ως προς εκείνους, των οποίων η νιότη ήταν, για διάφορες αιτίες, πραγματικός γολγοθάς ή και ένα είδος μαρτυρίου.

Α. Αραγε τι είναι, κατ' ουσία και κατά βάθος, αυτή η νοσταλγία της νιότης; Οσο και αν το ερώτημα αυτό φαίνεται να «προστατεύει», από τη φύση του, καλά τα μυστικά του, η απάντηση μοιάζει σχεδόν πρόδηλη: Υπακούοντας σε αυτό το «κέλευσμα» της αναδρομής προς τα χρόνια της νιότης ενδίδουμε στην έλξη που ασκεί, έχοντας σύμμαχο την επανάπαυση, το παρόν ως έκφραση του χρόνου. Ελξη, η οποία οφείλεται στην ακατανίκητη δύναμη του παρόντος –που την ενδυναμώνει μια, οιονεί έμφυτη, «αλαζονεία» της νιότης– να «εκμεταλλεύεται», χωρίς μεγάλες αναστολές, τα εμπειρικά εφόδια του χθες και να «περιθωριοποιεί», μ' έκδηλη έπαρση, τη δημιουργική αξία του αύριο. Μια δύναμη που, υπ' αυτά τα δεδομένα, δεν φαίνεται διατεθειμένη να υποχωρήσει μπροστά στα ενδεχόμενα εμπόδια αποτροπής καθώς κατευθύνεται ακάθεκτη προς τον στόχο της, ο οποίος κατατείνει σε μια «εκμηδένιση» του χρόνου.

Β. Κάπως έτσι το έχει περιγράψει –όποια ερμηνεία και αν επιλέξει κανείς γι' αυτούς τους, κυριολεκτικώς μοναδικούς, στίχους του– ο μεγάλος «προφήτης ποιητής» του 20ού αιώνα, ο Τ.Σ. Ελιοτ στα «Τέσσερα Κουαρτέτα» (1941). Συγκεκριμένα δε στο πρώτο, «Burnt Norton», το οποίο δημοσιεύθηκε αρχικώς το 1936 και αρχίζει με την εξής, ανεπανάληπτα αποφθεγματική, «διαπίστωση» (σε μετάφραση Τάκη Κουφόπουλου, ψηφιακή έκδοση, 2018): «Χρόνος παρών και χρόνος παρελθών/ Είναι ίσως και οι δύο παρόντες στον χρόνο τον μέλλοντα,/ Και ο μέλλων χρόνος περιέχεται στον παρελθόντα χρόνο./ Αν όλος ο χρόνος είναι αιώνια παρών/ Ολος ο χρόνος παραμένει ανεξαργύρωτος./ Ο,τι θα μπορούσε να ήταν είναι μια αφαίρεση/ Που παραμένει αέναη δυνατότητα/ Μόνο σε έναν κόσμο εικασιών. Ο,τι θα μπορούσε να ήταν και ό,τι ήταν/ Τείνουν προς ένα τέλος, που είναι πάντοτε παρόν».

ΙΙ. Η διάσταση του χρόνου

Κατά τη διαδρομή της Ποίησης μέσα στους αιώνες υπάρχουν –έστω και λίγα, και αυτό είναι ευχερώς εξηγήσιμο– «ειδυλλιακά μονοπάτια», που ακολουθώντας τα ο ποιητής φθάνει στην «επικράτεια» της Φυσικής, κατά την πορεία της να εξηγήσει τον Κόσμο.

Α. Τέτοιο κλασικό, ίσως το πρώτο τόσο αντιπροσωπευτικό, ποιητικό παράδειγμα

μας έχει παραδώσει ο Ρωμαίος Τίτος Λουκρήτιος Κάρος, στο «De Rerum Natura» («Περί Φύσεως»), που εκτείνεται σε 7.415 στίχους και γράφτηκε περί τα μέσα του πρώτου αιώνα π.Χ. Στο ποίημά του αυτό ο Λουκρήτιος, «περπατώντας» στον αθηναϊκό «Κήπο» του Επικούρου –όπως «άνθιζε» στο τέλος του 4ου αιώνα π.Χ.– «συνάντησε» τον φιλόσοφο των Αβδήρων, τον Δημόκριτο, για το σύνολο της σκέψης του οποίου πολύ λίγα, δυστυχώς, γνωρίζουμε και σήμερα. Ευτυχώς, μέσ' από τους στίχους του «Περί Φύσεως», που σώθηκαν τυχαία, ο Λουκρήτιος μας οδηγεί, δευτερογενώς βεβαίως αλλά με σχετική ασφάλεια, στις «ατραπούς» της Ατομικής Θεωρίας του Δημοκρίτου. Και εκεί ανακαλύπτουμε ότι ο Κόσμος μας –αλλά και αμέτρητοι άλλοι κόσμοι– συντίθεται από τις πιο μικρές μονάδες της ύλης, τα άτομα. Τα οποία αψηφούν τον νόμο της φθοράς και ανακυκλώνονται ακατάπαυστα, πλάθοντας ανενάως τις «μορφές» που συγκροτούν αυτό, το οποίο αποκαλούμε «Σύμπαν».

1. Ακολουθώντας τα ίδια «ειδυλλιακά μονοπάτια» ο Τ.Σ. Ελιοτ, με τους προαναφερόμενους στίχους του, μας οδηγεί, ιδίως συνθέτοντας την έννοια του παρόντος, στις «ατραπούς» της Φυσικής που εξικνούνται ως τη γνώση της σύγχρονης θεώρησης του χρόνου μέσα στο Σύμπαν. Ιδίως υπό την έννοια ότι ο χρόνος δεν είναι μια απόλυτη φυσική ποσότητα αλλά νοείται ως «χωροχρόνος».

2. Ανάλογους προβληματισμούς είχε διατυπώσει και ο Αρθουρ Σοπενχάουερ, στη διδακτορική του διατριβή «Επί της τετραπλής ρίζας του αποχρώντος λόγου» (1813), ιδίως όταν ανέλυσε την πεμπτουσία της «συνύπαρξης»: Η αναπαράσταση της συνύπαρξης είναι αδύνατη στον χρόνο και μόνο. Για την ολοκλήρωσή της απαιτείται και η αναπαράσταση του χώρου. Διότι στον απλό χρόνο όλα τα πράγματα ακολουθούν το ένα το άλλο και στον απλό χώρο όλα τα πράγματα είναι το ένα δίπλα στο άλλο. Κατά συνέπεια, η αναπαράσταση της συνύπαρξης προκύπτει μόνο μέσα από τον συνδυασμό του χώρου και του χρόνου.

Β. Καιρός, λοιπόν, να επιστρέψουμε στην «αποκρυπτογράφηση» που αναζητά την αλήθεια για τη νοσταλγία της νιότης. Ως προς τούτο, έχει καίρια σημασία η διαπίστωση ότι νιώθουμε τη νοσταλγία αυτή ολοένα και περισσότερο όταν μπαίνουμε ολοένα και πιο βαθιά στην «επικράτεια» των γηρατειών.

1. Δηλαδή, τότε που η κλεψύδρα του χρόνου αδειάζει αργά και βασανιστικά, επιτείνοντας αδιάκοπα την αγωνία του τέλους. Τότε, που το χθες φαντάζει άπειρο ενώ το αύριο εμφανίζεται τόσο αβέβαιο, λες και δεν πρόκειται να υπάρξει. Μπαίνοντας σε αυτή την «κάψουλα» του χρόνου νοσταλγούμε, δίχως να διαθέτουμε αξιόμαχες δυνάμεις αντίστασης, την εποχή που το «πανίσχυρο» παρόν, σαν γιγάντια «μαύρη τρύπα» η οποία έλκει μέσα της, με την ακαταγώνιστη βαρύτητά της, τα πάντα και δεν αφήνει τίποτα να της ξεφύγει, «απορροφούσε» το

παρελθόν και το μέλλον. Συνεπώς, κατά κάποιο τρόπο τον ίδιο τον χρόνο, επιχειρώντας να τον περιορίσει στο «άχρονο» τώρα.

2. Εντός αυτού του πλαισίου θεώρησης, η νοσταλγία της νιότης δεν είναι παρά η άλλη όψη της αγωνίας του επικείμενου θανάτου και της λόγω αυτής σταδιακής κορύφωσης της αβεβαιότητας για την υπόσταση του «άλλου κόσμου». Πρόκειται για μια κατάσταση, η οποία υποδηλώνει τα αισθήματα που κυριαρχούν μέσα μας καθώς φθάνουμε, κατά κανόνα άθελά μας, στο τελευταίο και υπέρτατο στάδιο έλλειψης ουσιαστικής επίγνωσης της προσκαιρότητας των εγκοσμίων. Ταυτοχρόνως δε στο αντίστοιχο στάδιο έλλειψης ουσιαστικής επίγνωσης της ιδιαιτερότητας του χρόνου, ως στοιχείου και της «ζωής» μας αλλά και του «βίου» μας.

Και όμως, αυτή η επίγνωση δεν χρειάζεται Φυσική. Αρκεί η απλή κατανόηση των θεμελιωδών συντεταγμένων του στοιχειώδους «προτάγματος» της αυτογνωσίας. Και για την αυτογνωσία αξίζει, φυσικά μεταξύ άλλων, τον κόπο ν’ αναχθούμε και πάλι στον στοχασμό του Αρθουρ Σοπενχάουερ, αυτή τη φορά μέσ’ από το έργο του –που εκπροσωπεί το opus maximum του συγγραφέα του– «Ο Κόσμος ως Βούληση και ως Παράσταση» (1819). Εκεί όπου η αυτογνωσία, μέσ’ από τη σύλληψη της «αυθεντικής» έννοιας της Βούλησης ως αρχής κατανόησης του Κόσμου αλλά και του Ανθρώπου, μας φέρνει «ενωπίους ενωπίοις» με όλη τη μεγάλη αλήθεια, σύμφωνα με την οποία οι κάθε είδους επιθυμίες, συναισθηματικές, σωματικές και σεξουαλικές, ουδέποτε μπορούν να εκπληρωθούν ολοκληρωτικά.

*** Ο κ. Προκόπιος Παυλόπουλος είναι τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, επίτιμος καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ.**